LingVaria
Rok XXI (2026) | 2 (42) | s. 295–309
HTTPS://DOI.ORG/10.12797/LV.21.2026.42.18
Licencja: CC BY-NC-ND 4.0

Iwona Nobis
Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk, Kraków
iwona.nobis@ijppan.pl

STAROPOLSKIE NAZWY MIAR POWIERZCHNI W POLSKIEJ TOPONIMII

Słowa klucze: onomastyka historyczna, pejzaż nazewniczy, terminologia agrarna, dziedzictwo językowe

Keywords: historical onomastics, naming landscape, agrarian terminology, linguistic heritage

Wprowadzenie

Nazwy miejscowe stanowią istotny element dziedzictwa kulturowego i historycznego. Pełnią funkcję pragmatyczną, umożliwiając orientację w przestrzeni, a zarazem funkcję poznawczą jako składnik języka i kultury. Jako względnie trwałe wytwory językowe są nośnikami informacji o przeszłości danego obszaru – odzwierciedlają jego dzieje, strukturę osadniczą, organizację społeczną oraz uwarunkowania gospodarcze. Utrwalają pamięć o dawnych zwyczajach, sposobach użytkowania ziemi, relacjach własnościowych i stosunkach społecznych, stanowiąc cenne źródło rekonstrukcji realiów kulturowych i przestrzennych.

Toponimy[1], jako rezultat językowej konceptualizacji rzeczywistości, zachowują ślady dawnych funkcji przestrzennych i sposobów postrzegania otoczenia. Ich geneza związana jest z konkretnym czasem, miejscem i okolicznościami powstawania

[1] Termin *toponimy* używany jest w znaczeniu nazw osad zamieszkanych przez człowieka; zamiennie stosowane są także określenia *nazwy miejscowe* i *ojkonimy*.

osad (Cieślikowa 1996: 7–9; Rzetelska-Feleszko 1998: 196; Cybulski, Rogowska-Cybulska 2016: 427), dzięki czemu stanowią świadectwo lokalnych realiów historycznych. Tworzą trwały zapis organizacji społeczno-gospodarczej dawnych wspólnot oraz przemian kulturowych i ekonomicznych. Analiza motywacji semantycznej oraz mechanizmów nazwotwórczych pozwala odczytywać treści historyczne utrwalone w systemie nazewniczym i rekonstruować elementy dawnego krajobrazu kulturowego.

Szczególną wartość poznawczą mają nazwy ukształtowane w środowisku wiejskim, zawierające informacje o formach gospodarowania, typach osadnictwa i zasadach organizacji własności ziemskiej. Wśród nich istotne miejsce zajmują toponimy wywodzące się od nazw dawnych jednostek miar powierzchni, takich jak *łan*, *morga*, *włóka* czy *socha*. Ich obecność świadczy o ścisłym związku języka z praktykami gospodarczymi, zwłaszcza rolniczymi i parcelacyjnymi. W okresie przedrozbiorowym jednostki te odgrywały kluczową rolę w organizacji przestrzeni wiejskiej oraz strukturze agrarnej – służyły określaniu wielkości działek rolnych, wpływały na system opodatkowania, sposób użytkowania ziemi oraz organizację pracy. Mimo zaniku dawnych miar w wyniku wprowadzenia systemu metrycznego w XIX w. ich ślady zachowały się w nazewnictwie miejscowym. Toponimy takie jak *Morgi*, *Łany* czy *Włóki* wskazują na obszary wyznaczane według określonych jednostek miary, a dominacja form liczby mnogiej odzwierciedla dawny, parcelacyjny charakter przestrzeni agrarnej.

Problematyka nazw miejscowych motywowanych terminologią gospodarczą była wielokrotnie podejmowana w polskiej onomastyce, jednak toponimy wywodzące się od dawnych jednostek miar powierzchni nie doczekały się dotąd odrębnego opracowania syntetycznego. Dotychczasowe ustalenia mają charakter rozproszony i pojawiają się przede wszystkim w opracowaniach etymologicznych poszczególnych nazw oraz pracach poświęconych historycznej leksyce agrarnej.

Celem artykułu jest analiza polskich toponimów wywodzących się od dawnych jednostek miar powierzchni oraz ukazanie ich znaczenia dla rekonstrukcji historycznego krajobrazu społeczno-gospodarczego, organizacji przestrzeni wiejskiej i relacji własnościowych. Przedmiotem analizy jest zarówno geneza wybranych ojkonimów, jak i mechanizmy przenikania terminologii mierniczej do polskiego systemu toponimicznego oraz produktywność poszczególnych podstaw apelatywnych w toponimii.

W opracowaniu zastosowano metodę analizy diachronicznej oraz typologiczno-strukturalnej, łączącą perspektywę onomastyczną z językoznawstwem historycznym i ustaleniami historii gospodarczej. Analiza opiera się na materiale leksykalnym zaczerpniętym ze *Słownika staropolskiego* (SStp) oraz materiale toponimicznym pochodzącym z onomastykonu *Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany* (NMPol). Materiał badawczy obejmuje współczesne nazwy miejscowe motywowane dawną terminologią mierniczą. Analizie poddano nazwy pochodzące od podstawowych jednostek miar powierzchni (*łan*, *morga*, *włóka*), a także

od regionalnych jednostek miar o mniejszej produktywności nazewniczej (*ćwierć*, *kwarta*, *łaniec*, *płósa*, *pług*, *pręt*, *radło*, *socha*, *ślad*). Uwzględniono zarówno derywaty bezpośrednio motywowane nazwami jednostek miar, jak i formacje pośrednie, zachowujące związek semantyczny z historycznymi systemami organizacji gruntów.

Materiał sklasyfikowano według kryteriów formalno-strukturalnych (nazwy pierwotne oraz derywowane afiksalnie i paradygmatycznie) i semantyczno-motywacyjnych, co umożliwiło uchwycenie mechanizmów przenikania terminologii mierniczej do systemu nazw miejscowych. Przejście apelatywów oznaczających jednostki miar powierzchni do kategorii nazw własnych stanowi przykład derywacji semantycznej, rozumianej jako przeniesienie jednostki leksykalnej z płaszczyzny apelatywnej do płaszczyzny proprialnej. W literaturze przedmiotu proces ten określa się jako translokację lub onimizację; polega on na zmianie funkcji oraz zakresu użycia wyrazu przy zachowaniu jego formy językowej (por. Kowalik-Kaleta 1983: 236; Rzetelska-Feleszko 1993: 398). Wiele analizowanych nazw powstało właśnie w wyniku onimizacji dawnych terminów mierniczych.

Ze względu na wielowarstwowy charakter motywacji nazewniczych część badanych toponimów dopuszcza więcej niż jedną interpretację etymologiczną. W takich przypadkach uwzględniono zarówno najbardziej prawdopodobne objaśnienia apelatywne, jak i możliwe interpretacje odantroponimiczne oraz inne warianty reinterpretacyjne. Przyjęto zasadę ostrożności interpretacyjnej i zasygnalizowano przypadki, w których materiał źródłowy nie pozwala na jednoznaczne określenie genezy nazwy. Analiza materiału wskazuje ponadto, że w wielu przypadkach pierwotna motywacja uległa zatarciu, co sprzyjało późniejszym reinterpretacjom semantycznym i formalnym.

Dla zachowania przejrzystości analizy i spójności opisu przykładów zastosowano możliwie jednolity schemat prezentacji materiału. Poszczególne hasła obejmują: nazwę, lokalizację miejscowości, najstarsze poświadczenia historyczne, objaśnienie etymologiczne, charakterystykę formalno-strukturalną oraz interpretację semantyczną, uzupełniane w razie potrzeby o informacje historyczne, regionalne lub kulturowe. Ze względu na stan zachowania materiału źródłowego oraz stopień rozpoznania etymologicznego poszczególnych nazw zakres prezentowanych informacji jest zróżnicowany.

Przyjęte założenia metodologiczne umożliwiły analizę budowy formalnej i motywacji semantycznej badanych toponimów, a także ich związków z historyczną organizacją przestrzeni wiejskiej.

Dawne miary powierzchni jako źródło nazw miejscowych

Dawne jednostki miar powierzchni odgrywały istotną rolę w organizacji gospodarki rolnej i przestrzeni wiejskiej od średniowiecza po XIX w. Służyły określaniu

wielkości gruntów, wyznaczaniu powinności podatkowych oraz regulowaniu stosunków własnościowych. Ich nazwy utrwaliły się nie tylko w dokumentach gospodarczych i prawnych, lecz także w nazewnictwie geograficznym, stając się podstawą licznych nazw miejscowych.

Do najważniejszych miar powierzchni stosowanych na ziemiach polskich należały *łan*, *włóka* oraz *morga* (*mórg*). Choć ich wielkość zależała od lokalnych tradycji mierniczych, pełniły one podobne funkcje w organizacji przestrzeni rolniczej.

Łan oznaczał zwykle areał umożliwiający utrzymanie gospodarstwa chłopskiego; jego wielkość wynosiła zazwyczaj od ok. 17 do 25 ha, choć w niektórych ujęciach określano ją na ok. 16,8 ha (por. Stamm 1938: 45; SStp IV: 95; Szewczyk 1968: 18–20).

Morga (**mórg**) była mniejszą jednostką powierzchni, wynoszącą przeciętnie ok. 0,56 ha (56 a) i szczególnie rozpowszechnioną w okresie nowożytnym. Termin funkcjonował również w szerszym znaczeniu, określając obowiązek chłopa związany z uprawą określonego areału na rzecz właściciela (por. Stamm 1938: 48–51; SStp IV: 348; Szewczyk 1968: 36–37).

Włóka była miarą powszechnie stosowaną zwłaszcza na Mazowszu i w Wielkopolsce. Odpowiadała ok. 30 morgom, czyli ok. 16,8 ha, a więc była zbliżona wielkością do łanu (por. Stamm 1938: 46–50; Szewczyk 1968: 53, 84–89; SStp X: 262). Należała do podstawowych jednostek wykorzystywanych w pomiarze i organizacji gruntów rolnych, choć jej rzeczywista wielkość – podobnie jak innych dawnych miar – wykazywała zróżnicowanie regionalne. Znaczenie włóki znalazło odzwierciedlenie również w toponimii, gdzie termin ten stał się podstawą licznych nazw miejscowych.

Obok miar o szerokim zasięgu funkcjonowały także jednostki regionalne, które pozostawiły ślady w lokalnym nazewnictwie. Część z nich oznaczała konkretne powierzchnie, inne natomiast wiązały się z normami pracy rolniczej wyznaczanymi wydajnością narzędzi uprawowych. Należały do nich m.in.:

– **ćwierć** (**ćwirć**) – jednostka odpowiadająca jednej czwartej łanu (por. SStp I: 438);
– **kwarta** – regionalny odpowiednik ćwierci, oznaczający jedną czwartą łanu (por. SStp III: 474; Szewczyk 1968: 34);
– **łaniec** – jednostka o lokalnym zasięgu, określająca pole lub część gruntu uprawnego (por. SStp IV: 96; Szewczyk 1968: 20);
– **płósa** (także: *płosa*, *płusa*) – nazwa działki obejmującej kilka lub kilkanaście zagonów; w gwarach odnotowano również formę *płus* w znaczeniu ‘długi dział ziemi’ (por. SKarł IV: 143; Szewczyk 1968: 36; SStp VI: 170);
– **pług** – jednostka określająca areał możliwy do zaorania jednym pługiem w ciągu dnia (por. Szewczyk 1968: 21–25; SStp VI: 176);
– **pręt** – miara powierzchni występująca w dwóch wariantach: małym (56,25 łokci kwadratowych) oraz dziesięciokrotnie większym, tzw. dużym pręcie (por. Szewczyk 1968: 47–48; SStp VII: 53);

– **radło** (**redło**) – jednostka odpowiadająca powierzchni zaoranej w ciągu dnia przy użyciu małego pługa zaprzężonego w dwa woły lub jednego konia (por. Szewczyk 1968: 23–25; SStp VII: 425);
– **socha** – miara określająca areał możliwy do zaorania jedną sochą w ciągu dnia; podobnie jak pług i radło związana z wydajnością narzędzia ornego (por. Szewczyk 1968: 2; SStp VIII: 331);
– **ślad** – miara powierzchni wynosząca ok. 14 ha, używana także jako nazwa pola o tej wielkości (por. Stamm 1938: 45; Szewczyk 1968: 33–34; SStp IX: 10).

Wszystkie wymienione jednostki były wykorzystywane w dokumentach lokacyjnych, rejestrach podatkowych oraz aktach własności ziemskiej. Ich obecność w nazewnictwie miejscowym pozostaje trwałym świadectwem dawnych sposobów organizacji przestrzeni i gospodarowania ziemią.

Toponimy motywowane nazwami jednostek miar powierzchni zachowują pamięć o historycznych podziałach gruntów i stanowią cenne źródło wiedzy o krajobrazie społeczno-gospodarczym dawnej wsi. Terminologia miernicza utrwaliła się w nazwach miejscowych, co było możliwe dzięki ścisłemu powiązaniu systemów pomiaru ziemi z organizacją osadnictwa i gospodarki rolnej. Rozpowszechnienie tych nazw wiązało się z procesami lokacyjnymi oraz upowszechnianiem regularnych form zagospodarowania przestrzeni charakterystycznych dla średniowiecznego i nowożytnego osadnictwa. Z czasem przestały one pełnić funkcję użytkową i stały się trwałymi identyfikatorami przestrzeni.

Współczesne nazewnictwo miejscowe zachowuje zatem liczne ślady dawnych sposobów parcelacji gruntów i organizacji krajobrazu wiejskiego. Analizowane toponimy należą do szeroko rozumianych nazw kulturowych, motywowanych działalnością gospodarczą człowieka oraz historycznymi sposobami użytkowania przestrzeni rolniczej.

Toponimy motywowane nazwami dawnych miar powierzchni

Nazwy miejscowe wywodzące się od dawnych jednostek miar powierzchni tworzą stosunkowo jednorodną grupę toponimów, charakteryzującą się silnym nacechowaniem semantycznym oraz ścisłym związkiem z realiami społeczno-gospodarczymi minionych epok. Ich geneza pozostaje bezpośrednio związana z nazwami jednostek powierzchni wykorzystywanych w praktyce rolniczej, administracyjnej i lokacyjnej. Toponimy te zachowują ślady dawnych systemów mierniczych, utrwalając zarówno terminologię, jak i sposoby postrzegania oraz porządkowania przestrzeni. Dzięki temu stanowią wartościowy materiał badawczy dla onomastyki, historii, etnolingwistyki i geografii historycznej. Dokumentują przestrzeń zagospodarowaną i podporządkowaną określonym zasadom podziału oraz użytkowania gruntów, ukazując administracyjne i gospodarcze sposoby organizacji krajobrazu wiejskiego.

Szczególną wartość poznawczą mają nazwy motywowane jednostkami określającymi areał gruntów, gdyż właśnie one najczęściej utrwaliły się w nazewnictwie wiejskim. Odzwierciedlają dawne formy gospodarowania ziemią, zasady parcelacji gruntów oraz organizację przestrzeni osadniczej. Ich analiza etymologiczna i semantyczna pozwala rekonstruować zarówno lokalne praktyki związane z użytkowaniem ziemi, jak i szersze procesy kształtowania krajobrazu kulturowego oraz przemian społeczno-gospodarczych.

Analizowane nazwy zachowały się przede wszystkim w postaci współczesnych ojkonimów, których motywację i rozwój można odtworzyć na podstawie materiału historycznego. W wielu przypadkach stanowią jedyne świadectwo dawnych jednostek miar funkcjonujących w określonych regionach i dokumentują ich zasięg geograficzny oraz znaczenie dla organizacji życia gospodarczego.

Ze względu na kryteria formalno-strukturalne i semantyczno-motywacyjne toponimy pochodzące od nazw dawnych jednostek miar powierzchni można podzielić na dwie zasadnicze grupy. W obrębie poszczególnych typów formalnych nazwy omówiono według jednostek miar stanowiących ich podstawę motywacyjną.

1. Nazwy pierwotne (niederywowane) – toponimy formalnie tożsame z nazwami dawnych jednostek miar powierzchni, niewykazujące dodatkowych wykładników słowotwórczych. Powstały w wyniku derywacji semantycznej, polegającej na przejściu apelatywów oznaczających jednostki miar do kategorii nazw własnych. Przykłady:

Łaniec (wieś, gm. Polska Cerkiew, woj. opolskie) – nazwa poświadczona od XVII w., początkowo w formie pluralnej *Łańce* (*villa Lancze* 1680), później ustabilizowana jako *Łaniec* (*Lanietz* 1743, *Laniec* 1845, *Łaniec* (*Lanietz*) 1920; NMPol VI: 269–270). Powstała w wyniku derywacji semantycznej (*łaniec* → *Łaniec*), stanowiąc przykład bezpośredniego przeniesienia nazwy miary do systemu nazewnictwa miejscowego.

Socha (wieś, gm. Warta, woj. łódzkie) – nazwa poświadczona od XIV w. (*Socha* 1386, efemerycznie także *Sochy* 1394). W źródłach późnośredniowiecznych odnotowano również określenia *Socha maior* i *Socha minor*, świadczące o podziale miejscowości na dwie części (NMPol XV: 31). Nazwa powstała w wyniku onimizacji apelatywu *socha*, oznaczającego zarówno jednostkę powierzchni gruntu, jak i narzędzie rolnicze. W kontekście analizowanej grupy najbardziej prawdopodobna wydaje się motywacja związana z dawną terminologią mierniczą, choć nie można wykluczyć interpretacji topograficznej, odnoszącej się do położenia przy rozwidleniu dróg lub cieków wodnych bądź do obecności rosochatych drzew (por. SStp VIII: 330–331).

Włóka (część wsi Czosnówka, gm. Biała Podlaska, woj. lubelskie) – nazwa utworzona przez onimizację apelatywu *włóka*. Odnosi się najprawdopodobniej do obszaru wyznaczonego zgodnie z tą miarą i pozostaje związana z historycznymi sposobami pomiaru oraz organizacją gruntów rolnych.

2. Nazwy derywowane – powstałe w wyniku formalnych przekształceń nazw dawnych jednostek miar powierzchni. Obejmują dwa podstawowe typy formacji nazewniczych.

2.1. Nazwy derywowane afiksalnie – utworzone za pomocą sufiksów charakterystycznych dla polskiej toponimii, takich jak *-owo*, *-ówka*, *-nica*, *-isko* czy *-ów*. Formanty te pełnią funkcje lokalizacyjne, dzierżawcze, różnicujące i strukturalne, umożliwiając tworzenie nazw miejscowych od apelatywów związanych z dawną terminologią mierniczą. Do tej grupy należą również toponimy utworzone od pośrednich derywatów apelatywnych, np. *Morgowniki* ← *morgownik* ← *morga*. W takich przypadkach związek ojkonimu z jednostką miary ma charakter pośredni i realizuje się za pośrednictwem wtórnie utworzonego apelatywu. Przykłady:

Kwartnica (*Chwarstnica*, nieistniejąca osada, prawdopodobnie część Mielęcina, gm. Człopa, woj. zachodniopomorskie) – wariant nazewniczy (*Chvarstnicza* 1391, *Malentin dicta Kwartnica* 1643; NMPol II: 109), utworzony od apelatywu *kwarta* – regionalnej jednostki miary powierzchni odpowiadającej ćwierci łanu, notowanej przede wszystkim na obszarach północnej i zachodniej Polski – za pomocą formantu *-nica*.

Łanisko (zaginiona osada w pobliżu Lubinia, gm. Trzemeszno, woj. wielkopolskie) – nazwa utworzona od apelatywu *łan* w znaczeniu ‘ziemia uprawna’ za pomocą formantu *-isko*. Najstarsze poświadczenie pochodzi z 1348 r.: *Luben … adiuncta parte alterius hereditatis que Lanisco vocitatur* (NMPol VI: 271).

Łanowicze (obecnie *Łanowicze Duże* i *Łanowicze Małe*, dwie wsie, gm. Przerośl, woj. podlaskie) – pierwotnie *Łaniewicze*, od nazwiska *Łaniewicz*, noszonego przez bojarów związanych z dworem Żorosławka (NMPol VI: 271). Współczesna forma *Łanowicze*, poświadczona od XVIII w., powstała wskutek adideacji do apelatywu *łan*, co sprzyjało wtórnej reinterpretacji nazwy jako związanej z areałem gruntów.

Połaniec (miasto, woj. świętokrzyskie) – jedna z najstarszych nazw regionu, poświadczona od XII w. (*de Polancz* 1191, *ad dictam civitatem Polaniecz* 1264, *Polaniecz* 1311, *Oppidum Połaniec* 1660–1664; NMPol IX: 127). W literaturze proponowane są dwie interpretacje pochodzenia nazwy. Zgodnie z pierwszą wywodzi się ona od wyrażenia *pół łanu* z przyrostkiem *-ec*[2], zgodnie z drugą zaś stanowi formację z członem *pół*, utworzoną od apelatywu *łaniec*. Obie interpretacje wiążą nazwę z dawnym systemem podziału gruntów.

Morgowniki (wieś, gm. Nowogród, woj. podlaskie) – nazwa poświadczona od XVIII w. (1783). Wywodzi się od apelatywu *morgownik*, oznaczającego najemnika lub zagrodnika wykonującego określone powinności zależnie od powierzchni

[2] Por. zdrobniałe i złożone warianty apelatywu *łan*: *półłanek*, *połanek*, *połułanek*, oznaczające ‘pole o powierzchni pół łanu’ (SStp VII: 13).

użytkowanego gruntu (SW II: 1043). Wyraz ten został utworzony od nazwy jednostki miary *morga* za pomocą formantu *-ownik*. Toponim mógł pierwotnie oznaczać osadę zamieszkaną przez osoby wykonujące powinności na gruntach folwarcznych. Nie można również wykluczyć jego pośredniego związku z obszarem rozparcelowanym według morgów (por. NMPol VII: 243).

Morgowo (wieś, gm. Ciechocin, woj. kujawsko-pomorskie) – nazwa poświadczona w 1527 r. (NMPol VII: 243). Może pochodzić od apelatywu *mórg* z sufiksem *-owo* albo od nazwy osobowej *Mórg* (od *morga*, *mórg*; por. SSNO III: 555). W drugim przypadku oznaczałaby pierwotnie 'wieś należącą do Mórga' lub 'osadę założoną przez Mórga'. Przy motywacji odapelatywnej nazwa pozostaje bezpośrednio związana z dawną terminologią mierniczą i organizacją gruntów, natomiast przy odantroponimicznej związek ten jest pośredni. Dostępny materiał źródłowy nie pozwala jednoznacznie rozstrzygnąć, która z interpretacji jest bardziej prawdopodobna.

Płużnica i **Płużniczka** – nazwy wywodzące się od przymiotnika *płużny* (← *pług*), odnoszącego się do ziemi uprawnej lub opodatkowanej według miary pługa; możliwe jest również ich pochodzenie od apelatywu *płosa*. Na Śląsku występują *Płużniczka* (dawniej *Płużnica Mała*, gm. Toszek) oraz *Płużnica* (obecnie *Płużnica Wielka*, gm. Strzelce Opolskie), poświadczone już w XIV w. (*Plusnitz majori et minori* 1302, *Magno Płużnica*, *Minori Płużnica* 1679; NMPol VIII: 553–554). Trzecia miejscowość o nazwie *Płużnica* (woj. kujawsko-pomorskie) jest poświadczona od XVI w. (*do wsi Ploznicze* 1565, *Płosznicza* 1572, *Płożnica* 1641, *Płużnica* 1647; NMPol VIII: 554).

Radlna i **Radlnia** – nazwy wywodzące się od apelatywu *radło*, oznaczającego zarówno narzędzie rolnicze, jak i jednostkę powierzchni. *Radlna* (wieś, gm. Tarnów, woj. małopolskie) poświadczona od XIV w. (1346–1358), także w wariantach *Radlica* i *Radlina* (NMPol X: 32). *Radlnia* (wieś, gm. Olszanka, woj. mazowieckie) występowała początkowo jako *Radlino* (1528), następnie jako *Radlna*, a od XVII w. utrwaliła się współczesna postać *Radlnia* (NMPol X: 33).

Śladów (wieś, gm. Słaboszów, woj. małopolskie) – nazwa poświadczona od XIV w. (*Sladow* 1376, *Sladowo* 1416, *Sladów* 1827; NMPol XVIII: 19), utworzona od apelatywu *ślad* za pomocą sufiksu *-ów*. W XV w. funkcjonował również wariant z formantem *-owo*[3].

Włóczno (dawniej *Achthuben*, obecnie część Szybowic, gm. Prudnik, woj. opolskie) – nazwa utworzona prawdopodobnie od apelatywu *włóka* przy użyciu

[3] Możliwe są również inne interpretacje etymologiczne nazwy. Nie można wykluczyć jej związku z nazwą osobową **Ślad*, por. *Śladek*, *Śladownik* (SSNO V: 361) lub z apelatywem *ślad* w znaczeniach niezwiązanych z jednostką miary, m.in. 'znak', 'powinność ludności wiejskiej ścigania przestępcy do granicy sąsiedniej wsi' czy 'obowiązek pomocy sąsiedzkiej przy tropieniu przestępcy' (SStp IX: 10).

formantu *-no*. Stanowi przykład polskiej adaptacji nazewniczej niemieckiego toponimu *Achthuben* ('osiem włók'), poświadczonego od 1561 r. (NMPol, kartoteka). Zarówno nazwa niemiecka, jak i jej polski odpowiednik odwołują się do dawnego podziału gruntów według jednostek mierniczych.

Do tej grupy można zaliczyć również nazwy *Poćwiardowo* i *Poćwiardówka*, których związek z dawną terminologią mierniczą ma charakter pośredni. Nie są one motywowane bezpośrednio nazwą jednostki miary, lecz prawdopodobnie pozostają w związku z apelatywem *poćwiard* oraz wyrazem *ćwierć*, odnoszącym się do podziału gruntów.

Poćwiardowo (wieś, gm. Golub-Dobrzyń, woj. kujawsko-pomorskie) – dawniej *Podczwardowo* i *Poczwardowo* (*Podczwardowo*, *Poczwardowo* 1879, *Poćwiardowo* 1887; NMPol IX: 14). Nazwa może pozostawać w związku z apelatywem *ćwierć* 'czwarta część ziemi' oraz z czasownikiem *poćwiartować* (gw. *poćwiertować*) 'dzielić na cztery części' (por. SPXVI XXV: 291), co wskazuje na związek nazwy z historycznym podziałem gruntów. Szczegółowa rekonstrukcja podstawy słowotwórczej jest jednak niepewna; w literaturze przyjmuje się również możliwość istnienia niepoświadczonego apelatywu *poczwiard*, *poćwiard*.

Poćwiardówka (wieś, gm. Brzeziny, woj. łódzkie) – nazwa poświadczona od XVI w. (*Poczwyardowka* 1511–1523, *Poćwiardówka* XVI w.; NMPol IX: 14). Pozostaje w związku z terminologią wywodzącą się od apelatywu *ćwierć*; utworzono ją za pomocą formantu *-ówka*, typowego dla nazw mniejszych osad i jednostek zależnych.

Analizowane nazwy nie tworzą jednolitej grupy motywacyjnej. Obok formacji bezpośrednio wywodzonych od nazw jednostek miar powierzchni występują nazwy o motywacji pośredniej, podlegające reinterpretacji, a także nazwy o niejednoznacznej etymologii, m.in. *Morgowniki*, *Łanowicze*, *Poćwiardowo* i *Poćwiardówka*. Zjawisko to ukazuje złożoność procesów nazewniczych oraz wpływ późniejszych reinterpretacji semantycznych na rozwój toponimii związanej z dawną terminologią mierniczą.

2.2. Nazwy derywowane paradygmatycznie – powstały w wyniku zmiany paradygmatu fleksyjnego, najczęściej przejścia z liczby pojedynczej do mnogiej. Ich forma pluralna odzwierciedla parcelacyjny charakter krajobrazu agrarnego oraz podział gruntów na mniejsze jednostki użytkowe.

Ćwiercie (wieś, gm. Walce, woj. opolskie) – nazwa po raz pierwszy poświadczona w formie zgermanizowanej *Schwärze* (1784), później także jako *Ćwiercie* (NMPol II: 248). Forma liczby mnogiej wiąże nazwę z historycznym podziałem gruntów według jednostki miary *ćwierć*.

Łany – jedna z najliczniej reprezentowanych nazw tego typu, wywodząca się od apelatywu *łan*. Najstarsze poświadczenia sięgają XIII w., a szczególne nagromadzenie tych nazw obserwuje się na Śląsku i w Małopolsce, co wiąże się z intensywnymi

procesami lokacyjnymi i osadniczymi (NMPol VI: 272–273). Nazwa odnosiła się pierwotnie do terenów podzielonych na łany lub do osad organizowanych według tej jednostki. Od tej samej podstawy powstały także nazwy zestawione, m.in. *Bliższe Łany*, *Dalsze Łany*, *Łany Małe*, *Łany Średnie* i *Łany Wielkie*.

Łańce (wieś, gm. Kornowac, woj. śląskie) – nazwa poświadczona od XV w. (*z Lanczuow* 1479, *villae Łance* 1652; NMPol VI: 273). Wywodzi się od apelatywu *łaniec* i pierwotnie oznaczała osadę związaną z zespołem łanów lub obszarem gruntów wydzielonych według tej jednostki.

Morgi – nazwa licznych miejscowości i części miejscowości na Mazowszu, Kujawach, Podlasiu, w Małopolsce i Polsce centralnej (NMPol VII: 242–243). Wywodzi się od apelatywu *morga* (*mórg*) i pierwotnie odnosiła się do terenów rozparcelowanych na działki o powierzchni jednej morgi. Od tej samej podstawy utworzono także nazwy z członami dyferencyjnymi, np. *Morgi Rząsawskie* i *Morgi Zawadowskie*.

Płósy/Płusy – nazwy miejscowości występujące głównie na Mazowszu i Lubelszczyźnie, pochodzące od apelatywów *płósa* lub *płusa*. Oznaczały pierwotnie pasy lub działki ziemi uprawnej. Wariantywność zapisów odzwierciedla rozwój fonetyczny nazw, nie wpływając na ich pierwotną motywację semantyczną (NMPol VIII: 552–553).

Pręty (kolonia, gm. Małogoszcz, woj. świętokrzyskie) – nazwa utworzona od apelatywu *pręt*. Może nawiązywać zarówno do dawnej jednostki miary powierzchni, jak i sposobu wytyczania lub kształtu działek gruntowych. Po raz pierwszy została odnotowana w 1921 r. (NMPol IX: 247).

Sochy – nazwa licznych miejscowości w Polsce, wywodząca się od apelatywu *socha*. Zachowuje związek zarówno z dawną jednostką powierzchni, jak i historyczną organizacją przestrzeni agrarnej. Najstarsze poświadczenia pochodzą z XV w., początkowo często w formach zgermanizowanych. Przykładem jest wieś *Sochy* (gm. Iłowo-Osada, woj. warmińsko-mazurskie), notowana jako *Sochen 1 dinst* (1437), następnie *Socha* (1449–1451, 1536–1537) i *Sochy* (1879). Innym przykładem są *Sochy*, obecnie osiedle w granicach Stalowej Woli (woj. podkarpackie), poświadczone jako *Sohy* (1779–1783) i *Sochy* (1794), a także wieś *Sochy* (gm. Zwierzyniec, woj. lubelskie), notowana od końca XVIII w. (1779–1783). W części przypadków nie można jednak wykluczyć motywacji odantroponimicznej, związanej z nazwiskiem *Socha*, szeroko poświadczonym zwłaszcza na Lubelszczyźnie i Roztoczu. Forma liczby mnogiej mogła wówczas oznaczać osadę zamieszkaną przez przedstawicieli jednego rodu lub rodziny (por. NMPol XV: 33). Interpretacja poszczególnych nazw wymaga zatem uwzględnienia lokalnego kontekstu historycznego i osadniczego.

Włóki – nazwa utworzona od apelatywu *włóka*, odnosząca się do terenów podzielonych według tej jednostki. Występuje w różnych regionach Polski, a niekiedy stanowi polski odpowiednik wcześniejszych nazw niemieckich związanych

z dawnymi systemami mierniczymi. Szczególnie wyraźnie widać to na Śląsku, gdzie po 1945 r. przywracano nazwy nawiązujące do historycznej organizacji gruntów. Przykładem są *Włóki* (gm. Dzierżoniów, woj. dolnośląskie), których najstarsze poświadczenia mają postać niemieckich nazw *Dreyssighuben* (1765) i *Dreißighuben* (1816), oznaczających dosłownie „trzydzieści mórg" (por. włóka reńska licząca ok. 30 morgów, tj. 76 598 m²). Po 1945 r. miejscowość otrzymała nazwę *Łuki*, a w 1947 r. nazwę *Włóki*, stanowiącą próbę przywrócenia polskiego odpowiednika dawnego toponimu i jego pierwotnej motywacji związanej z podziałem gruntów. Nazwę tę noszą także miejscowości w gminach Dobrcz (woj. kujawsko-pomorskie) i Bulkowo (woj. mazowieckie), poświadczone odpowiednio od XIII i XV w. (NMPol, kartoteka).

Nazwy derywowane paradygmatycznie należą do najbardziej przejrzystych semantycznie formacji związanych z dawną terminologią mierniczą. Ich pluralna postać odzwierciedla zbiorowy charakter gruntów wydzielanych według określonych jednostek powierzchni i stanowi językowy ślad historycznych sposobów organizacji przestrzeni wiejskiej.

Osobnego omówienia wymagają nazwy złożone, które nie stanowią odrębnego typu motywacyjnego ani słowotwórczego, lecz powstały na bazie nazw wywodzących się od dawnych jednostek miar powierzchni. Dokumentują one dalszy rozwój istniejących struktur nazewniczych poprzez dodanie członów dyferencyjnych. Do tej grupy należą m.in.: *Socha-Kolonia*, *Łanowicze Duże*, *Łanowicze Małe*, *Bliższe Łany*, *Dalsze Łany*, *Morgi Rząsawskie*, *Morgi Zawadowskie* oraz *Płużnica Wielka*. Podstawę tych nazw stanowią formy motywowane terminologią mierniczą, natomiast człony dodatkowe pełnią funkcję dyferencyjną, pozwalając odróżnić jednostki osadnicze o wspólnej bazie nazewniczej. Mają one najczęściej charakter lokalizacyjny, administracyjny lub relacyjny i powstały wtórnie w związku z podziałami własnościowymi, zmianami administracyjnymi bądź rozwojem sieci osadniczej. Ich obecność potwierdza trwałość dawnych podstaw mierniczych w polskim systemie toponimicznym, a zarazem ukazuje sposoby późniejszego różnicowania i porządkowania nazw miejscowych.

Na podstawie przeanalizowanego materiału można stwierdzić, że wśród badanych toponimów dominują – zarówno pod względem frekwencji, jak i produktywności nazwotwórczej – nazwy wywodzące się od jednostek miar powierzchni takich jak *łan*, *morga*, *włóka* i *socha*. Jednostki te należały do najpowszechniej stosowanych w pomiarze gruntów rolnych, co sprzyjało ich utrwaleniu w nazewnictwie miejscowym. Szczególnie liczne są formy pluralne, takie jak *Łany*, *Morgi*, *Sochy* czy *Włóki*, odzwierciedlające zapewne zbiorowy charakter gruntów oraz parcelacyjny sposób organizacji przestrzeni wiejskiej. Nie można jednak wykluczyć, że w części przypadków liczba mnoga pełniła również funkcję rodową, osadniczą lub relacyjną, charakterystyczną dla polskiej toponimii pluralnej. Należy przy tym zaznaczyć, że materiał źródłowy nie zawsze pozwala na jednoznaczne rozstrzygnięcie motywacji

nazw, zwłaszcza w przypadku toponimów dopuszczających zarówno interpretację odapelatywną, jak i odantroponimiczną. Znacznie rzadziej występują nazwy motywowane takimi jednostkami, jak *radło*, *pług*, *ćwierć* czy *kwarta*, natomiast toponimy wywodzące się od apelatywów *ślad*, *pręt* i *płósa* mają charakter lokalny i ograniczony zasięg regionalny, co odpowiada mniejszemu znaczeniu tych miar w dawnych systemach pomiarowych.

Istotną rolę w kształtowaniu analizowanych nazw odegrały również procesy słowotwórcze. Najczęściej występują formacje z sufiksami *-owo*, *-ówka, -isko*, *-ów* oraz *-nica*, typowymi dla polskiej toponimii. Formanty te pełnią funkcje lokalizacyjne, dzierżawcze i strukturalno-różnicujące i umożliwiają integrację terminologii mierniczej z systemem nazewnictwa miejscowego. Świadczy to o produktywnym włączeniu dawnych jednostek miar w mechanizmy słowotwórcze toponimii. Rzadziej występują nazwy pierwotne, formalnie tożsame z apelatywami oznaczającymi jednostki miary, wyróżniające się dużą archaicznością i przejrzystością semantyczną.

Rozmieszczenie geograficzne analizowanych toponimów pozostaje ściśle związane z historią osadnictwa oraz regionalnymi systemami organizacji przestrzeni agrarnej. Szczególnie licznie występują te toponimy na Śląsku i w Małopolsce, gdzie intensywne procesy lokacyjne, zwłaszcza związane z kolonizacją na prawie niemieckim, sprzyjały upowszechnieniu terminologii mierniczej. Liczne przykłady odnotowuje się także na Mazowszu, Kujawach i Podlasiu, gdzie nazwy te wiążą się z późniejszymi procesami parcelacyjnymi oraz funkcjonowaniem gospodarki folwarcznej. W wielu przypadkach zachowują one ślady dawnych podziałów gruntów, regularnych układów pól oraz historycznych sposobów organizacji przestrzeni wiejskiej.

Analiza materiału pozwala dostrzec stopniowe przenikanie terminologii mierniczej do systemu toponimicznego. Początkowo nazwy jednostek miar pełniły funkcję użytkową, służąc określaniu wielkości działek, powinności podatkowych i norm osadniczych. Z czasem zaczęły odnosić się do konkretnych obszarów i zespołów gruntów, by ostatecznie utrwalić się jako nazwy miejscowe. Procesowi temu sprzyjało to, że jednostki miar stanowiły integralny element życia gospodarczego społeczności wiejskich. W rezultacie określenia pierwotnie związane z praktyką pomiarową stały się trwałym składnikiem systemu toponimicznego.

Rozpowszechnienie nazw motywowanych jednostkami miar powierzchni pozostaje ściśle związane z procesami lokacyjnymi oraz kształtowaniem regularnych form organizacji gruntów charakterystycznych dla średniowiecznego i nowożytnego osadnictwa. Szczególnie wyraźnie widoczne jest to na obszarach intensywnej kolonizacji i parcelacji ziem, gdzie pomiar gruntów stanowił podstawę uporządkowania przestrzeni wiejskiej. Utrwalenie terminologii mierniczej w nazewnictwie miejscowym odzwierciedla znaczenie tych jednostek w praktyce gospodarczej oraz ich rolę w kształtowaniu historycznego krajobrazu agrarnego.

Mimo zaniku dawnych miar powierzchni ich ślady trwale zachowały się w nazewnictwie miejscowym. Potwierdza to konserwatywny charakter toponimii, która

przechowuje elementy słownictwa i wiedzę o przestrzeni długo po zaniku realiów, które je ukształtowały. Dzięki temu nazewnictwo pozostaje świadectwem dawnych systemów agrarnych i stanowi cenne źródło wiedzy o społeczno-gospodarczej historii polskiej wsi.

Podsumowanie

Przeprowadzona analiza wykazała, że ojkonimy wywodzące się od dawnych jednostek miar powierzchni stanowią w polskiej toponimii wyraźnie wyodrębnioną grupę nazw miejscowych, ściśle związaną z historycznymi systemami organizacji przestrzeni wiejskiej. Ich geneza odzwierciedla praktyki pomiaru i podziału gruntów stosowane w gospodarce rolnej, procesach lokacyjnych oraz administracji majątkowej.

Największą frekwencję wykazują nazwy motywowane apelatywami *łan*, *morga*, *włóka* i *socha*. Szczególnie liczne są formacje pochodne od *łanu* (np. *Łany*, *Łanisko*, *Połaniec*) oraz *morgi* (*Morgi*, *Morgowo*), podlegające różnorodnym przekształceniom słowotwórczym. Mniej liczne pozostają nazwy związane z *włóką* i *sochą*. Znaczna część analizowanych nazw powstała w wyniku derywacji semantycznej, polegającej na przejściu apelatywów oznaczających jednostki miar powierzchni do kategorii nazw własnych. Obok nazw pierwotnych występują także formacje derywowane, co potwierdza integrację tej terminologii z mechanizmami słowotwórczymi polskiej toponimii.

Rozmieszczenie geograficzne badanych nazw wskazuje na ich ogólnopolski zasięg, przy wyraźnych koncentracjach regionalnych. Toponimy motywowane apelatywem *łan* dominują w Małopolsce i na Śląsku, nazwy pochodzące od *morgi* – w Polsce centralnej i wschodniej, natomiast nazwy związane z *włóką* – w regionach środkowo-wschodnich oraz na Śląsku, gdzie widoczne są także wpływy niemieckiej terminologii mierniczej.

Analizowane toponimy dokumentują historyczne systemy pomiaru i podziału gruntów, utrwalając model organizacji przestrzeni wiejskiej oraz informacje o układach pól i procesach parcelacyjnych. Pełnią funkcję nie tylko identyfikacyjną, lecz także kulturową i poznawczą, stanowiąc nośniki pamięci o dawnym krajobrazie agrarnym. Ich trwałość we współczesnym nazewnictwie potwierdza konserwatywny charakter toponimii, która przechowuje elementy historycznego już słownictwa długo po zaniku realiów gospodarczych. W tym sensie nazewnictwo miejscowe można traktować jako „archiwum pamięci przestrzennej", dokumentujące historyczne sposoby organizacji życia wiejskiego.

Wyniki badań mogą stanowić punkt wyjścia do analiz porównawczych nad toponimią motywowaną terminologią gospodarczą, zwłaszcza nad nazwami miejscowymi wywodzącymi się od jednostek miar powierzchni w innych krajach Europy

Środkowej. Pozwalają lepiej uchwycić mechanizmy utrwalania wiedzy o przestrzeni w języku oraz określić rolę nazw miejscowych jako źródła informacji o historii społecznej i gospodarczej. Jednocześnie pokazują, że język zachowuje ślady dawnych sposobów organizacji przestrzeni dłużej niż instytucje i praktyki gospodarcze, które je ukształtowały.

Literatura

Cieślikowa A., 1996, *Metody w onomastycznych badaniach różnych kategorii nazw własnych*, „Onomastica" 41, s. 5–19.

Cybulski M., Rogowska-Cybulska E., 2016, *Kartuskie nazwy ulic jako nośnik pamięci zbiorowej*, [w:] M. Święcicka, M. Peplińska (red.), *Miasto. Przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie*, t. 6, Bydgoszcz, s. 427–436.

Kowalik-Kaleta Z., 1983, *Strukturalistyczna a strukturalna klasyfikacja nazwisk*, „Polonica" 9, s. 231–254.

NMPol: K. Rymut, B. Czopek-Kopciuch, U. Bijak, P. Swoboda (red.), *Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany*, t. I–XVIII, Kraków 1996–2025.

Rzetelska-Feleszko E., 1993, *Nazwy własne*, [w:] J. Bartmiński (red.), *Współczesny język polski. Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*, t. 2, Wrocław, s. 397–402.

Rzetelska-Feleszko E., 1998, *Nazwy miejscowe*, [w:] E. Rzetelska-Feleszko (red.), *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, Warszawa–Kraków, s. 191–230.

SKarł: J. Karłowicz, *Słownik gwar polskich*, t. I–VI, Kraków 1900–1911.

SPXVI: *Słownik polszczyzny XVI wieku*, red. komitet redakcyjny (t. I–IV), M.R. Mayenowa (t. V–XVII), F. Pepłowski (t. XVIII–XXXIV), K. Mrowcewicz, P. Potoniec (t. XXXV–XXXIX), Wrocław–Warszawa–Kraków 1966–2021.

SSNO: *Słownik staropolskich nazw osobowych*, t. I–VI, red. W. Taszycki, Wrocław 1965–1983, Suplement, t. VII, oprac. pod kier. M. Malec, Wrocław 1984–1987.

SStp: S. Urbańczyk (red.), *Słownik staropolski*, t. I–XI, Kraków 1953–2002.

Stamm E., 1938, *Staropolskie miary. Cz. 1. Miary długości i powierzchni*, Warszawa.

SW: J. Karłowicz, A.A. Kryński, W. Niedźwiedzki (red.), *Słownik języka polskiego*, t. I–VIII, Warszawa 1900–1927.

Szewczyk J., 1968, *Włóka – pojęcie i termin na tle innych średniowiecznych jednostek pomiaru ziemi*, Warszawa.

Old Polish Names of Units of Area in Polish Toponymy
Abstract

This article examines contemporary Polish place names derived from historical units of land measurement, such as *łan*, *morga*, *włóka*, and *socha*. The study aims to trace the origins of these toponyms, analyze their formal and semantic structures, and highlight their significance in reconstructing the historical socio-economic landscape and the spatial organization of rural areas. These place names document former systems of land measurement and division, preserving traces of agricultural and

settlement terminology within the linguistic stratum. The empirical basis of the study consists of appellative data drawn from the *Old Polish Dictionary* and toponymic material from the onomastic compendium *Place Names of Poland*. Employing diachronic, etymological, and typological-structural methods of analysis, the paper discusses the mechanisms – including the process of semantic derivation – by which land-surveying terminology entered the toponym system. Furthermore, it outlines the regional variation of the analyzed toponyms. The analysis demonstrates that the most productive toponymic bases are the lexemes *łan*, *morga*, *włóka*, and *socha*. These place names constitute enduring evidence of historical agrarian practices, spatial organization systems, and land ownership patterns. Although these historical units of measurement have fallen out of everyday use, the derived toponyms have retained their identifying function and remain a vital source of evidence for onomastic, historical, ethnolinguistic, and cultural research.